

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-3-26>**Борис ПОПКОВ,***orcid.org/0000-0002-1246-6794*

аспірант

Льотної академії Національного авіаційного університету

(Кропивницький, Україна) *boris_81@ukr.net*

КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ

У статті визначено та охарактеризовано компонентну структуру екологічної свідомості майбутніх судноводіїв. Закцентовано на потреби в підвищенні освіченості суспільства щодо екології, зокрема майбутніх судноводіїв. Зауважено, що незважаючи на дослідження у педагогіці та психології екологічного складника вищої освіти, комплексне вивчення компонентної структури екологічної свідомості майбутніх судноводіїв не було предметом окремого наукового пошуку.

Завдяки аналізу психолого-педагогічних джерел у структурі екологічної свідомості виокремлено чотири взаємопов'язані компоненти: мотиваційний, когнітивний, поведінковий та рефлексивний. Мотиваційний компонент виявляється у сукупності мотивів, що спонукають майбутнього судноводія до природоохоронної діяльності, та ціннісних орієнтаціях. У контексті підготовки майбутніх судноводіїв до формування екологічної свідомості виокремлено три основні групи мотивів до природоохоронної діяльності: пізнавальні, соціальні та особистісні мотиви.

Когнітивний компонент вміщує в собі систему екологічних знань, які засновуються на концепції екогуманітарної освітньої парадигми, екологічний світогляд та екологічне мислення. Екологічні знання виокремлено за напрямками: загальні екологічні знання; професійно зорієнтовані екологічні знання; правові знання, що регулюють відносини між екіпажем та морським середовищем; знання з безпеки та дій у разі аварійних ситуацій.

Поведінковий компонент передбачає наявність комплексу професійних умінь: уміння критично осмислювати наслідки змін навколишнього середовища антропогенною діяльністю людини; уміння оцінювати вплив процесів техногенезу на стан навколишнього середовища та виявляти екологічні ризики під час здійснення професійної діяльності; уміння розпізнавати, запобігати та вирішувати екологічно несприятливу ситуацію у професійній діяльності; уміння здійснювати дії, спрямовані на забезпечення підтримки позитивної репутації в плані ставлення до навколишнього середовища; уміння правильно визначати вимоги законодавства стосовно охорони людського життя на морі та захисту морського середовища; уміння спостерігати за виконанням вимог законодавства міжнародного та національного законодавства держави-прапора і держави-порту; уміння виконувати відповідні вимоги міжнародних нормативних документів з безпеки судноплавства і захисту морського середовища в процесі професійної діяльності на борту судна; уміння виконувати професійні обов'язки, що пов'язані з функціями: управління судновими операціями і турбота про людей на борту на рівні управління; забезпечення виконання вимог по запобіганню забруднення морського середовища; підтримання технічного стану судна.

Рефлексивний компонент включає рефлексію та самоконтроль. Зауважено, що прагнення до самодосконалення дають можливість особистості зробити формування екологічної свідомості активним й особистісно значущим процесом.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологізація освіти, компоненти екологічної свідомості, професійна підготовка судноводіїв, морські ЗВО.

Borys POPKOV,*orcid.org/0000-0002-1246-6794*

PhD student

Flight Academy of the National Aviation University

(Kropivnytskyi, Ukraine) *boris_81@ukr.net*

COMPONENT STRUCTURE OF ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS OF FUTURE SHIP NAVIGATORS

This article describes the component structure of environmental consciousness of future ship navigators. The emphasis is placed on the need to increase public awareness in ecology, in particular future ship navigators. It is noted that despite research in pedagogy and psychology, a comprehensive study of the component structure of the environmental consciousness of future navigators was not the subject of separate scientific research.

Due to the analysis of psychological and pedagogical sources, four interrelated components have been identified in the structure of environmental consciousness: motivational, cognitive, behavioral and reflective. The motivational component

is found in a set of motives that motivate the future navigators to environmental protection activities and value orientations. In the context of preparing future ship navigators for the formation of environmental consciousness, three main groups of motives for environmental protection activities have been distinguished: cognitive, social and personal motives.

The cognitive component includes a system of ecological knowledge, ecological outlook, and ecological thinking. Ecological knowledge is separated by areas: general ecological knowledge; professionally oriented environmental knowledge; legal knowledge regulating the relationship between the crew and the maritime environment; knowledge of safety and actions in case of emergency situations.

The behavioral component involves the presence of a complex of professional skills: the ability to critically analyze the consequences of environmental changes caused by human anthropogenic activity; the ability to assess the impact of technogenesis processes on the state of the environment and identify environmental risks during professional activity; the ability to recognize, prevent and solve an environmentally unfavorable situation in professional activity; the ability to carry out actions aimed at ensuring the maintenance of a positive reputation in terms of attitudes towards the environment; the ability to determine correctly the requirements of legislation regarding the protection of human life at sea and the protection of the marine environment; the ability to monitor compliance with the requirements of international and national legislation of the flag state and port state; the ability to fulfill the relevant requirements of international regulatory documents on the safety of shipping and protection of the marine environment in the process of professional activity on board the ship; the ability to perform professional duties related to the functions: management of ship operations and care of people on board at management level; ensuring the fulfillment of requirements for preventing pollution of the marine environment; maintenance of the technical condition of the vessel.

The reflective component includes reflection and self-monitoring. It is noted that striving for self-improvement gives an individual the opportunity to make the formation of environmental consciousness an active and personally significant process.

Key words: *environmental consciousness, environmentalization of education, components of environmental consciousness, professional training of ship navigators, maritime professional training.*

Постановка проблеми. Екологічна криза, спричинена напруженими взаєминами людини та природи, внесла зміни у всі сфери життя суспільства. Наслідки необдуманого та неконтрольованого впливу на екосистеми виявляються в глобальному потеплінні, зміні біосфери, деградації природного середовища, тощо. Одним із варіантів вирішення екологічної ситуації є докорінна зміна свідомості суспільства, що повинна відбуватися за рахунок підвищення освіченості у питаннях охорони природи, формуванні екологічної культури, трансформацій у напрямі екологічної поведінки.

Особливої уваги потребують сфери, які безпосередньо взаємодіють з екосистемами у професійній діяльності, такі як фахівці морського транспорту. Питання ефективності енергозбереження, охорони навколишнього середовища, покращення здоров'я моряків, підвищення безпеки, запобігання негативним впливам на природу можливо вирішити завдяки спільним зусиллям та екологізації освітнього процесу під час фахової підготовки. Формування екологічної свідомості майбутніх судноводіїв дозволить випускати кадрів, які будуть провадити професійну діяльність згідно принципів сталого розвитку. Визначення компонентної структури екологічної свідомості майбутніх судноводіїв потрібне для виокремлення педагогічних умов та обрання найбільш ефективних заходів педагогічного впливу.

Аналіз досліджень. Вагомі дослідження компонентного складу екологічної свідомості представлено у роботах Т. Євдокімової, Ю. Саунової, А. Львовичкіної, О. Набочука, М. Хроленко. Зару-

біжні дослідження структури екологічної свідомості представлені у працях П. Партанен-Гертелла (М. Partanen-Hertell), П. Харью-Аутті (Р. Harju-Autti), К. Крефт-Бермана (К. Kreft-Burman) та Д. Пембертона (D. Pemberton), М. Дж. Санчес (М. J. Sánchez) і Р. Лафуенте (R. Lafuente), А. Булатович (А. Bulatović). Однак, комплексне вивчення компонентної структури екологічної свідомості майбутніх судноводіїв не було предметом окремого наукового пошуку.

Мета статті – визначити та обґрунтувати компонентну структуру екологічної свідомості судноводіїв.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досліджень, присвячених структурі екологічної свідомості, показав неоднотайність у поглядах науковців щодо кількості компонентів та змістових елементів. Спільним для всіх праць є компоненти, які вміщують екологічні знання (світогляд та мислення) та екологічну діяльність, що є в основі структури екологічної свідомості. Цінності та мотиви присутні в структурі, однак, дослідники їх бачать в складі різних компонентів. У працях Ю. Саунової (Саунова, 2007) цінності представлені як в мотиваційно-ціннісному компоненті, так і рефлексивному. О. Набочук (Набочук, 2015) відносить цінності до окремого аксіологічного компоненту. Ми підтримуємо позицію М. Хроленко (Хроленко, 2007), яка виокремлює цінності та мотиви разом в компонент спрямованості. Недостатньо уваги надається рефлексії та оцінки власної екологічної діяльності, особливо у працях зарубіжних вчених. Ми вважаємо рефлексивний компонент необхідним, оскільки завдяки усві-

домленню себе як суб'єкта екологічної свідомості через внутрішню роботу особистості можливий подальший розвиток. Таким чином, аналізуючи надані вище складники, є можливим, диференціювати їх у інший компонентний склад у вигляді чотирьох взаємопов'язаних компонентів: *мотиваційний, когнітивний, поведінковий та рефлексивний*. Охарактеризуємо їх детальніше.

Мотиваційний компонент виявляється у сукупності мотивів, що спонукають майбутнього судноводія до природоохоронної діяльності. Мотивація та ціннісне ставлення до екологічної діяльності займає в структурі екологічної майбутніх судноводіїв ключове місце, адже позитивне ставлення є стрижнем, навколо якого конструюються знання, уміння та навички та формується екологічна поведінка.

У нашому дослідженні ми фокусуємо увагу на формуванні екологічної свідомості майбутніми судноводіями під час фахової підготовки, тобто у навчальній діяльності. Дослідники визначають три види джерел активності: внутрішні, зовнішні й особистісні. Внутрішні джерела навчальної мотивації виявляються в пізнавальних (прагнення до здобуття екологічних знань) та соціальних потребах (прагнення до схвалення власних дій і досягнень у екологічній сфері). Зовнішні джерела навчальної мотивації визначаються умовами, в яких знаходиться здобувач, до яких відносяться вимоги, очікування та можливості (відповідність знань здобувача програмі у якості гарної оцінки, отримання схвалення від викладача, тощо). Особистісні джерела включають інтереси, потреби, ідеали, установки, стереотипи, все це обумовлює прагнення до самовдосконалення, самоствердження і самореалізації у навчальній діяльності (прагнення до екологічної поведінки у особистому житті).

Мотив – це «спонукальна причина дій і вчинків людини, тоді як мотивація – система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки» (Гончаренко, 1997: 209). В. Лозовецька зауважила на зв'язку мотивації та професійної діяльності, саме складність психологічних умов професійної діяльності та її структурні і функціональні особливості зумовлюють формування мотиваційної сфери і, таким чином, забезпечують професійну компетентність (Лозовецька, 2016). Отже, екологічний аспект професійної діяльності судноводіїв забезпечується наявністю відповідної мотиваційної основи, яка спрямовує фахівця до рівня конкурентоспроможного на ринку праці.

У контексті підготовки майбутніх судноводіїв до формування екологічної свідомості, на

основі зазначених вище джерел активності, ми виокремили три основні групи мотивів до природоохоронної діяльності: пізнавальні (мотиви, що пов'язані зі змістом і процесом навчальної діяльності), соціальні (мотиви обов'язку і відповідальності, самовизначення і самовдосконалення) та особистісні мотиви. Пізнавальні мотиви притаманні самій навчальній діяльності і пов'язані зі змістом і процесом пізнання та засвоєння способів діяльності. Вони виявляються в інтересі до отримання знань екологічної тематики, прагненні до подолання труднощів у процесі пізнання та інтелектуальної діяльності, допитливості, прагненні до розвитку пізнавальних здібностей, отримання задоволення від інтелектуальної діяльності.

Соціальні мотиви залучення майбутніх судноводіїв до екологічної проблематики виявляються як мотиви самовдосконалення та самовизначення. Розуміння майбутніми судноводіями соціальної значущості бути екологічно усвідомленим формує особистісну готовність і позитивне ставлення до екологічної діяльності. Здобувачі відчувають потребу у розвитку екологічного світогляду та розумінні взаємовідносин людини з природою, усвідомлюють важливість екологічної поведінки для суспільства та професійної діяльності.

Особистісні мотивації майбутніх судноводіїв розглядаються як фактор формування їхнього інтересу до організації та проведення природоохоронної діяльності разом з іншими здобувачами. Під час впливу цих мотивів здобувачі відчувають почуття власної гідності і честюлюбства, прагнення користуватись авторитетом серед однолітків, наслідування референтних одногрупників.

Ціннісні орієнтації відносимо також до мотиваційного компоненту, оскільки цінності та мотиви нерозривно пов'язані між собою, про що свідчать праці вчених, які виокремлювали ці два елементи в один компонент (Т. Євдокімова, Ю. Саунова, М. Хроленко). Ю. Шайгородський інтерпретує цінність у загальному змісті як «поняття, яке вказує на суспільне або особистісне значення (значимість) явищ чи подій» (Шайгородський, 2012: 220). Науковець визначає один із шляхів визначення цінностей у вигляді тріади «загальнолюдські цінності – суспільні цінності – особистісні цінності», що утворилася у результаті суспільного розвитку. Загальнолюдські цінності мають пріоритет над індивідуальними та колективними, це, на думку, Ю. Шайгородського, є вимогою часу, без задоволення якої людство може припинити своє існування (Шайгородський, 2012). Саме такими цінностями є екологічні, оскільки екологічна криза сьогодення ставить під загрозу життя на нашій планеті.

Класифікація екологічних цінностей майбутніх вчителів природничих наук, подана у дослідженні В. Рогози (Рогоза, 2021: 84), є універсальною та її можливо застосовувати до майбутніх судноводіїв. Розглянемо детальніше зміст кожної цінності:

1) цінність життя в усіх його виявах – для судноводія як оператора складних систем життя людини є найважливішою цінністю, уся професійна діяльність спрямована на те, щоб забезпечити безпеку персоналу та пасажирів;

2) природа як самоцінність – професійна діяльність майбутнього судноводія відбувається в річному, морському, океанічному середовищі, усвідомлення природи як найвищої цінності разом з життям людини є засадничим;

3) цінність гармонії з природою – професійна діяльність судноводія повинна будуватися у гармонічних взаємовідносинах Людина-Природа задля збереження і охорони навколишнього середовища;

4) біоцентризм як відповідальність за світ живих істот – перебуваючи у водному середовищі майбутні судноводії повинні піклуватися про екосистему, не порушуючи її та завдаючи мінімальної шкоди навколишньому середовищу;

5) здорове довкілля як цінність – у професійній діяльності судноводіїв намагається звести до мінімуму ризику забруднення навколишнього середовища;

6) цінність якісного життя (в екологічному дискурсі) – в особистому житті судноводіїв підтримує здоровий спосіб життя, харчування та керується принципами охорони навколишнього середовища;

7) цінність екологічних знань – усвідомлення необхідності розуміння екології, її впливу на особисте та професійне життя;

8) екологічний імідж як цінність – будучи високоморальною особистістю, судноводіїв є еталоном високого рівня екологічної культури.

Отже, мотиваційний компонент є засадничим, він включає в себе мотиви та цінності. Екологічні цінності є джерелом мотивації до формування екологічної свідомості. Майбутній судноводій, маючи цінності, спрямовані на безпеку життя, охорону природи, безпечну взаємодію з нею, буде мати стійку мотиваційну структуру та усталену потребу в формуванні екологічної свідомості.

Когнітивний компонент вміщує в собі систему екологічних знань, які засновуються на концепції екогуманітарної освітньої парадигми. Ця парадигма передбачає сприйняття цілісної екосистеми нашої планети та визначення ролі людини в ній. Усвідомлення єдності людини і природи, сформованість світогляду, екологічний зміст та спрямова-

ність, екологічне мислення відносяться до знань, тобто когнітивного компоненту.

Серед екологічних знань, які визначено «Манільськими поправками до додатка до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (ПДНВ) 1978 року» для судноводіїв, а саме в «Специфікації мінімального стандарту компетентності для вахтових помічників капітана суден валовою місткістю 500 одиниць або більше», зазначено наступні:

- знання заходів застереження, яких необхідно вживати для запобігання забрудненню морського середовища;

- заходи з боротьби із забрудненнями та все пов'язане з цим обладнання;

- важливість запобіжних заходів для охорони морського середовища;

- початкове робоче знання відповідних конвенцій ІМО (International Maritime Organization), які стосуються охорони людського життя на морі та охорони морського середовища.

У той же час у цьому ж документі як критерій для оцінки компетентності використовується показник: «Дії спрямовані на забезпечення підтримки позитивної репутації в плані ставлення до навколишнього середовища». З цього можемо зробити висновок, що недостатньо лише професійно зорієнтованих екологічних знань, судноводій повинен мати загальні екологічні знання про взаємодію людини та навколишнього світу та високий рівень екологічної культури.

Таким чином, до структури когнітивного компоненту екологічної свідомості майбутніх судноводіїв входять екологічні знання, які можна розподілити на напрями:

- *загальні екологічні знання* (знання предмету, завдання і значення екології, основних методи екологічних досліджень, структури екології, її зв'язок з іншими дисциплінами та ролі у житті суспільства);

- *професійно зорієнтовані екологічні знання* (антропогенний вплив на навколишнє середовище з суден та напрямки зниження цього впливу; запобігання забруднення морського середовища; знання обов'язків та відповідальності судових офіцерів з виконання міжнародних вимог щодо безпеки судна, екіпажу, пасажирів і вантажу і захисту моря від забруднення з судна; загрози, що ведуть до надзвичайних ситуацій, характер їх проявів);

- *правові знання, що регулюють відносини між екіпажем та морським середовищем* (національні та міжнародні вимоги, принципи здійснення безпечної морської практики, міжнародні організації та документи, конвенції ІМО, тощо);

– знання з безпеки та дій у разі аварійних ситуацій (особиста безпека та громадські обов'язки моряків, соціальна відповідальність, готовність екіпажу до дій при виконанні обов'язків на судні у надзвичайних (аварійних) ситуаціях, запобіжні заходи для охорони морського середовища, загальні питання безпеки, ідентифікації та класифікації потенційних небезпек, їх властивостей, способів і засобів захисту від їх вплив).

Окрім екологічних знань до когнітивного компоненту екологічної свідомості ми відносимо екологічний світогляд та екологічне мислення. Ми притримуємося позиції Н. Душечкіної щодо того, що екологічні знання є фундаментом екологічного світогляду. На думку дослідниці, у структурі екологічного світогляду є такі складники (Душечкіна, 2016: 46): а) знання (це ще не світогляд особистості); б) погляди, переконання, принципи, ідеали, ціннісні орієнтації (це вже компоненти світогляду). Як зазначає Н. Душечкіна: «світогляд – це отримані особистістю знання «переплавлені» в її погляди, переконання, ідеали, принципи, ціннісні орієнтації, які є основою діяльності, вчинків даної особистості» (Душечкіна, 2016: 46). Н. Немченко інтерпретує поняття «екологічний світогляд» як «систему знань, уявлень, поглядів, переконань, ідеалів екологічного характеру, синтезованих і усвідомлених світоглядних ідей, моральних оцінок, досвіду і ставлення людини до природи, які інтегрують особистісно значущу систему екологічних цінностей, що визначають спрямованість усього життя і діяльності людини» (Немченко, 2007: 8). М. Назарук акцентує на тому, що екологічний світогляд є «засобом особистісної оцінки та зіставленням знань про довкілля з власним ставленням особистості до нього» (Назарук, 2023: 57). В основі світогляду є знання, однак, його формування тісно пов'язано з цінностями та практичною діяльністю людини, він акумулює в собі увесь попередній досвід людства і направляє у подальшому практичні дії людини (Назарук, 2023). Для судноводіїв формування екологічного світогляду важливо у контексті розуміння як глобальної екологічної кризи людства, так і регіональних потреб України у зв'язку з наслідками військових дій. Гуманістичне, відповідальне ставлення до довкілля є результатом усвідомлення екологічних знань, і лише завдяки йому відбувається перебудова свідомості людей, звичок, системи поглядів людей стосовно охорони навколишнього середовища.

Екологічне мислення як частину екологічних знань розглядає О. Грезе, інтерпретуючи його як активний пізнавальний процес, спрямований на

сприйняття й відображення єдиного образу світу в його сутнісних зв'язках і відносинах, в практичній і духовній єдності з ним, як свідчення різноманітних цінностей природного середовища (матеріальних, естетичних і духовних), що сприяє гармонізації відносин людини з оточуючим світом (Грезе, 2009). Екологічне мислення сфокусоване на уявленні себе як частини природи, у балансі взаємовідносин з природою.

М. Філоненко зауважує, що екологічне мислення детермінує екологічну поведінку і екологічну діяльність на основі отриманих знань, управління і корекції (Філоненко, 2004). В основі екологічного мислення особистісний смисл, «який надає мисленню його емоційну забарвленість, відображаючись у життєвому смислі для суб'єкта, трансформує ці емоційні образи і створює ментальні репрезентації» (Філоненко, 2004: 179). Екологічне мислення має вирішальне значення для майбутніх судноводіїв, і пропонує цілісний підхід до формування екосвідомості.

Отже, у складі когнітивного компоненту наявні екологічні знання, екологічний світогляд та екологічне мислення. Ці складові взаємопов'язані між собою, взаємопроникають один в одного, і в той же час інтегруються з іншими компонентами екологічної свідомості.

Поведінковий компонент передбачає здатність діяти. Науковці екологічно педагогічного напрямку О. Колонькова, Н.Пустовіт, О. Пруцакова під екологічною поведінкою розуміють «систему вчинків і дій стосовно довкілля, яка віддзеркалює рівень екологічної культури особистості» (Пустовіт, Колонькова, Пруцакова, 2014: 11). Вони наголошують на потребі збалансованого розвитку суспільства, яке заощадливо споживає природні ресурси, враховуючи її можливість самовідновлення.

Для того щоб реалізувати діяльність та поведінку, людині потрібні уміння, яке визначено як «здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок» (Гончаренко, 1997: 338). Уміння є необхідними для застосування знань на практиці.

Аналізуючи поведінковий компонент в контексті підготовки майбутніх судноводіїв можна виокремити два напрями проєкологічної поведінки:

1) проєкологічна поведінка на особистому рівні (прояви проєкологічної поведінки: заощадливе використання електроенергії, водних ресурсів; зменшення використання пластику; намагання користуватися громадським транспортом, велосипедом або прогулянки пішки; сприяння повторній переробці матеріалів тощо);

2) проекологічна поведінка на професійному рівні (наявність професійних екологічних умінь та готовність їх застосовувати).

Аналіз програм підготовки майбутніх судноводіїв, їх професійної діяльності та відповідних нормативних документів дозволив виокремити сукупність екологічних умінь:

- уміння критично осмислювати наслідки змін навколишнього середовища антропогенною діяльністю людини;

- уміння оцінювати вплив процесів техногенезу на стан навколишнього середовища та виявляти екологічні ризики під час здійснення професійної діяльності;

- уміння розпізнавати, запобігати та вирішувати екологічно несприятливу ситуацію у професійній діяльності.

- уміння здійснювати дії, спрямовані на забезпечення підтримки позитивної репутації в плані ставлення до навколишнього середовища;

- уміння правильно визначати вимоги законодавства стосовно охорони людського життя на морі та захисту морського середовища;

- уміння спостерігати за виконанням вимог законодавства міжнародного та національного законодавства держави-прапора і держави-порту;

- уміння виконувати відповідні вимоги міжнародних нормативних документів з безпеки судноплавства і захисту морського середовища в процесі професійної діяльності на борту судна;

- уміння виконувати професійні обов'язки, що пов'язані з функціями: управління судновими операціями і турбота про людей на борту на рівні управління; забезпечення виконання вимог по запобіганню забруднення морського середовища; підтримання технічного стану судна.

Отже, поведінковий компонент зумовлений необхідністю свідомого регулювання взаємодії людини з природою. Формування екологічної поведінки базується на екологічних знаннях. Однак, лише екологічних знань не достатньо для високого рівня сформованості культури екологічної поведінки особистості. Визначальними є також ставлення особистості до природи та мотиви взаємодії з нею. Отже, поведінковий компонент тісно пов'язаний з мотиваційним та когнітивним.

Рефлексивний компонент є важливим складником екологічної свідомості, адже самопізнання, самоконтроль та прагнення до самодосконалення дають можливість особистості зробити формування екологічної свідомості активним й особистісно значущим процесом. Про важливість рефлексії у формуванні екологічної свідомості наголошувала низка дослід-

ників (Т. Євдокимова, О. Набочук, Т. Можаровська, Ю. Саунова).

Згідно з визначенням Р. Павелків «рефлексія означає принципи людського мислення, що спрямовують людину на осмислення й усвідомлення власних форм свідомості з метою предметного розгляду самого знання, критичного аналізу його змісту й методів пізнання, а також аналізу особистістю своєї діяльності з метою глибокого самопізнання, що розкриває внутрішню будову й специфіку духовного світу людини» (Павелків, 2019: 85). Вчений наголошує на значенні рефлексії для критичного ставлення до себе і своєї діяльності, розвитку особистісних якостей, засвоєння знань та нових видів діяльності.

Л. Маскалева зазначає, що «рефлексія – це форма, процес та результат реконструкції суб'єктом об'єктних відносин, де результатом є підтвердження існуючих та поява нових знань про себе» (Маскалева, 2019: 38). Рефлексія передбачає вихід з певної ситуації та погляд на неї під іншим кутом, що дозволяє зрозуміти проблемну ситуацію. Завдяки рефлексії змінюється установка з відтворення способів дій на розвиток, відбувається пояснення власної діяльності та мислення з позиції їх розвитку (Маскалева, 2019). У контексті екологічної свідомості рефлексія допомагає планувати та контролювати екологічне мислення, вирішувати екологічні завдання, оцінювати істинність та логічну правильність власних думок та дій.

Майбутній судноводій у процесі екологічної рефлексії здійснює вихід з екологічної ситуації й займає рефлексивну позицію, проводить аналіз та коригує напрями вирішення екологічної задачі, сприймає та оцінює інших у процесі фахової екологічної діяльності, оцінює власні ресурси для вирішення проблем та дій за допомогою самодіагностики, виявляє можливі причини та труднощі для здійснення екологічної діяльності, визначає напрями та засоби самовдосконалення.

Рефлексивний компонент вміщує також здатність на належному рівні здійснювати самоконтроль проведеної діяльності, направленої на формування екологічної свідомості. Адаптивна значимість самоконтролю у провадженні екологічної діяльності дозволяє людині виконувати складні завдання. Завдяки зв'язку екологічної відповідальності з самоконтролем формуються вміння передбачати власні дії та наслідки для природного середовища, критичне ставлення до себе та інших.

Висновки. Отже, аргументовано, що екологічна свідомість майбутніх судноводіїв являє собою сукупну єдність мотиваційного, когнітив-

ного, поведінкового та рефлексивного компонентів. Екологічні мотиви та цінності є засадничими, вони є фундаментом, на якому будуються знання. Екологічні знання та мотиви спонукають до проекологічної поведінки. Самоконтроль та критичний аналіз відбуваються як на рівні мотивів,

знань, так і поведінки. Отже, постійна взаємодія структурних компонентів екологічної свідомості забезпечує динамічність розвитку та злагодженість процесу психічного відображення природного середовища та штучного довкілля, взаємодії людини та природи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Грезе О. В. Особливості формування екологічної свідомості у студентів гуманітарного та технічного напрямів підготовки : дис. ... канд. психол. н. : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Київ, 2009. 145 с.
3. Душечкіна Н. Ю. Формування екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах : дис. ... к.пед.н. : 13.00.07 / Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2016. 314 с.
4. Лозовецька В.Т. Мотиваційна основа професійного розвитку сучасного фахівця туризму. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми*. 2016. Вип. 44. С. 123–127.
5. Маскалева Л. А. Психолого-педагогічні умови розвитку рефлексивності майбутніх психологів : дис. ... к.психол.н. : 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2019. 218 с.
6. Набочук О. Ю. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників засобами інформаційних технологій : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Рівненський держ. гуманітарний ун-т. Рівне, 2015. 359 с.
7. Назарук М. Компоненти довкілля як джерело формування екологічного світогляду. *Географічна освіта і наука: виклики і поступ: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 18-20 травня 2023 р.)*. Львів, Простір-М, 2023. Том 3. С. 57-61.
8. Немченко Н. В. Формування екологічного світогляду старшокласників ліцею медико-біологічного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. К., 2007. 20 с.
9. Павелків Р. В. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти. Соціальні та поведінкові науки*. 2019. №8 (37). С. 84-98.
10. Пустовіт Н. А., Колонькова О. О., Пруцакова О. Л. Формування екологічно доцільної поведінки школярів : [наук.-метод. посібник]. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 140 с.
11. Рогоза В. В. Педагогічні умови формування екологічних цінностей у майбутніх учителів природничих наук у процесі професійної підготовки : дис. ... канд.пед.н. : 13.00.04 / Рівненський держ. гум. ун-т. Рівне, 2021. 300 с.
12. Саунова Ю. О. Формування екологічної свідомості студентів природничих факультетів у процесі навчально-виробничої практики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка, Кіровоград, 2007. 16 с.
13. Філоненко М. М. Екологічне мислення як імператив розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. К., 2004. Т. 7, вип.2. С. 176-182.
14. Хроленко М. В. Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів початкових класів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2007. 22 с.
15. Шайгородський Ю. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. *Сучасна українська політика* 2012. Вип. 26. С. 219-228.

REFERENCES

1. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrayinskyu pedahohichnyy slovnyk*. [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid, 376 s. [in Ukrainian].
2. Hreze, O. V. (2009). *Osoblyvosti formuvannya ekolohichnoyi svidomosti u studentiv humanitarnoho ta tekhnichnoho napryamiv pidhotovky*. [Peculiarities of the formation of ecological awareness among students of humanitarian and technical fields of study]: thesis for obtaining Degree of Candidate of Psychological Sciences. [in Ukrainian].
3. Dushechkina, N. Yu. (2016). *Formuvannya ekolohichnoho svitohlyadu studentiv ekonomichnykh spetsial'nostey u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh* [Formation of the ecological worldview of students of economic specialties in higher educational institutions]: thesis for obtaining Degree of Candidate of Pedagogical Sciences. [in Ukrainian].
4. Lozovetska, V.T. (2016). *Motyvatsiyna osnova profesiyonoho rozvytku suchasnoho fakhivtsya turyzmu* [The motivational basis of the professional development of a modern tourism specialist]. *Suchasni informatsiyni tekhnolohiyi ta innovatsiyni metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, dosvid, problemy*. [Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, experience, problems]. Issue 44. P. 123–127. [in Ukrainian].
5. Maskaleva, L. A. (2019). *Psykhologo-pedahohichni umovy rozvytku refleksyvnosti maybutnikh psykhologiv* [Psychological and pedagogical conditions for the development of reflexivity of future psychologists]: thesis for obtaining Degree of Candidate of Psychological Sciences. [in Ukrainian].
6. Nabochuk, O. Yu. (2015). [Psychological conditions for the development of environmental awareness of high school students by means of information technologies]: thesis for obtaining Degree of Candidate of Psychological Sciences. [in Ukrainian].

7. Nazaruk, M. (2023). [Components of the environment as a source of formation of an ecological worldview]. [*Geographic education and science: challenges and progress: materials of the international scientific and practical conference dedicated to the 140th anniversary of geography at Lviv University (Lviv, May 18-20, 2023)*]. V. 3. P. 57-61. [in Ukrainian].

8. Nemchenko, N. V. (2007) Formuvannya ekologichnogo svitoglyadu starshoklasnykiv liceyu medykbologichnogo profilu [Formation of the ecological worldview of high school students of the lyceum of the medical and biological profile]: Extended abstract of candidate's thesis. [in Ukrainian].

9. Pavelkiv, R.V. (2019). Refleksiya yak mekhanizm formuvannya individualnoyi svidomosti ta diyalnosti osobystosti. [Reflection as a mechanism of formation of individual consciousness and personality activity]. *Visnyk pislyadyplomnoyi osvity. Sotsialni ta povedinkovi nauky [Bulletin of postgraduate education. Social and behavioral sciences]*. No. 8 (37). P. 84-98. [in Ukrainian].

10. Pustovit, N. A., Kolonkova, O. O., Prutsakova, O. L. (2014). Formuvannya ekolohichno dotsilnoyi povedinky shkolyariv. [Formation of ecologically appropriate behavior of schoolchildren]: [scientific method. manual]. [in Ukrainian].

11. Rogoza, V. V. (2021). Pedagogichni umovy formuvannya ekolohichnykh tsinnostey u maybutnikh uchyteliv pryrodnychkh nauk u protsesi profesiynoyi pidhotovky [Pedagogical conditions for the formation of ecological values in future teachers of natural sciences in the process of professional training]: thesis for obtaining Degree of Candidate of Pedagogical Sciences. [in Ukrainian].

12. Saunova, Yu.O. (2007). Formuvannya ekolohichnoyi svidomosti studentiv pryrodnychkh fakultetiv u protsesi navchalno-vyrobnychoyi praktyky [Formation of environmental consciousness of students of natural sciences faculties in the process of educational and industrial practice]: abstract of the thesis for obtaining Degree of Candidate of Pedagogical Sciences. [in Ukrainian].

13. Filonenko, M. M. (2004). Ekolohichne myslennya yak imperatyv rozvytku osobystosti. [Ecological thinking as an imperative for personality development]. *Aktualni problemy psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohiyi im. H.S.Kostyuka APN Ukrayiny [Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the Academy of Sciences of Ukraine]*. Vol. 7, issue 2. P. 176-182. [in Ukrainian].

14. Khrolenko, M.V. (2007). Formuvannya ekolohichnoyi svidomosti maybutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv [Formation of ecological consciousness of future primary school teachers]: abstract of thesis for obtaining Degree of Candidate of Pedagogical Sciences. [in Ukrainian].

15. Shaigorodskyi, Yu. (2012). Tsinnosti yak determinanty suspilnoho rozvytku. [Values as determinants of social development]. *Suchasna ukrayinska polityka. [Modern Ukrainian politics]* Vol. 26. P. 219-228. [in Ukrainian].